

Goran Nikšić

SVJETLO U KATEDRALI SV. DUJE U SPLITU

UDK: 726.6(497.5 Split) : 72.017

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 22. V. 1997.

Goran Nikšić

Ministarstvo kulture

Konzervatorski odjel - Split

21000 Split, HR .

Knezova Nelipića 1A

Nakon što je pretvoren u splitsku katedralu, Dioklecijanov je mauzolej doživio brojne promjene, koje su se odrazile na količinu i vrsnoću svjetla u unutrašnjosti. Članak donosi kronologiju tih zahvata, kao i niz podataka iz nadbiskupskih vizitacija o umjetnom svjetlu u katedrali.

Bez obzira na sve mentalne rekonstrukcije izvornog izgleda Dioklecijanova mauzoleja, teško je zamisliti stvarni dojam koji je pružala unutrašnjost carskog zdanja. Prepoznajemo kasnoantičku arhitektonsku koncepciju koja je nastojala da tešku konstrukciju što više dematerijalizira - kupola je vjerojatno bila obložena (ili je to bilo predviđeno) svjetlucavim mozaikom, zidne plohe ostavljene su potpuno glatkima (za razliku od pročelja gdje su kameni blokovi naglašeni zasječenim sljubnicima), a ispred njih je postavljena konstruktivno izlišna monumentalna dekoracija dvostrukog reda stupova.

Ne možemo, međutim, biti sigurni koliko su svi detalji u unutrašnjosti bili zaista raspoznatijivi, s obzirom na malu količinu svjetla. Ne znamo je li u unutrašnjost Mauzoleja uopće dopiralo dnevno svjetlo kad su vrata bila zatvorena. Danas u unutrašnjost prodire svjetlost kroz polukružni otvor iznad portala na zapadnom pročelju. Iako luk tog otvora sigurno pripada izvornoj fazi građevine, nije sigurno je li on bio otvoren, kako ga crta Hébrard,¹⁾ ili je bio blokiran krovom periptera pa prema tome zazidan, kako pretpostavlja Niemann.²⁾ Prema tome, i sva tumačenja po kojima je sunčevo svjetlo na zalazu simbolički obasjavalo carski sarkofag sred *celle* treba uzeti *cum grano salis*.

Iako je moguće da je kripta Mauzoleja još u antici služila u kultne svrhe, prva joj je namjena najvjerojatnije bila samo konstruktivna, da nosi uzdignuti pod *celle*. Zbog toga nije imala otvore za svjetlo, nego tek uske proreze za prozračivanje.³⁾ U kriptu se ulazi uskim i dugačkim hodnikom koji zaokreće pod pravim kutom, a ulaz je izvorno bio ispod razine okolnog tla, tako da dnevno svjetlo nije moglo prodirati u unutrašnjost. Nepostojanje pravog pločnika u kripti potvrđuje da ona prvobitno nije bila u funkciji. Pod kripte pokriven je grubo klesanim kamenim blokovima kojima je poravnat teren i na koje su oslonjeni temeljni zidovi.⁴⁾

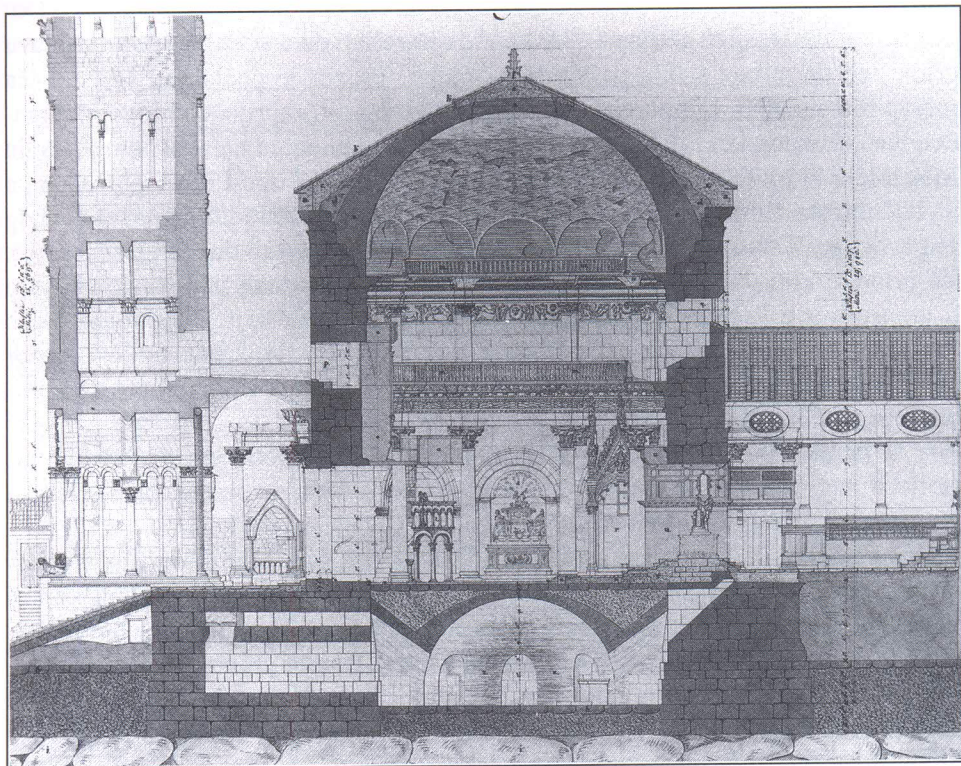
Nakon što je poganska građevina u ranom srednjem vijeku pretvorena u splitsku katedralu, u dugim stoljećima svoje povijesti doživjela je brojne promjene, nastale mahom iz liturgijskih razloga. Neke od tih izmjena, koje su se odrazile i na vanjski izgled, utjecale su na kakvoću svjetla u njezinoj unutrašnjosti.

O pretvorbi Dioklecijanova mauzoleja u crkvu postoje različite teorije. Vrlo vjerojatno je i prije Ivana Ravenjanina, prijenosa kostiju solinskih mučenika i osnutka katedrale u Mauzoleju postojala ranokršćanska crkva posvećena svetoj Mariji. Ta najranija faza osim nekim povijesnim indicijama nije još potvrđena materijalnim dokazima. Tijekom nekoliko stoljeća nije bilo potrebe da se antička građevina bitno mijenja, jer je bila dovoljno velika i svojim oblikom posve zadovoljavala potrebe kršćanske bogomolje. Liturgija se mogla odlično uklopiti u staro zdanje, tada vjerojatno još uvijek bogato urešeno rimskim carskim sjajem. Bilo je tek potrebno otvoriti vrata u zidu južne niše, što je jamačno učinjeno već u ranom srednjem vijeku,⁵⁾ i adaptirati istočni dio Mauzoleja u prezbiterij. Možemo samo pretpostaviti kako je tada izgledao taj dio crkve s glavnim oltarom posvećenim Uznesenju Marijnu u istočnoj pravokutnoj niši i s pobočnim oltarima posvećenima sv. Dujmu i sv. Stašu, koji su se zacijelo od početka nalazili u polukružnim nišama s južne i sjeverne strane.⁶⁾

O izgledu prezbiterija u ranom srednjem vijeku govore mramorni dijelovi oltarne pregrade iz 11. stoljeća koji su prema novijim mišljenjima iz katedrale prebačeni u krstionicu u 13. stoljeću i tu preuređeni u krsni zdenac.⁷⁾ Za rekonstrukciju crkvenog namještaja tog vremena trebalo bi popisati i analizirati sve predromaničke kamene ulomke koji su do sada pronađeni u katedrali i oko nje, a od predstojećih istraživanja u unutrašnjosti katedrale možemo očekivati značajne nalaze koji će dopuniti naše spoznaje.

Konkretnije zaključke o izgledu crkve u srednjem vijeku možemo donositi tek od 13. stoljeća. To je vrijeme burnih političkih događaja i jednako dramatičnih promjena u crkvenoj organizaciji i katoličkoj liturgiji, što se sve izravno odrazilo i na izgled splitske katedrale. Tada je započela gradnja najvećega i vjerojatno najljepšeg zvonika na našoj obali, a u unutrašnjosti je promijenjen raspored u skladu s novim liturgijskim propisima i sačinjen novi ikonografski program. Toj

kampanji pripadaju nove vratnice, obnova sva tri oltara, kao i potpuno nova koncepcija prezbiterija s drvenim korskim klupama umjesto prijašnje kamene pregrade. Negdje uz korske klupe u sredini crkve podignuta je šesterokutna propovjedaonica od kamena i raznobojnog mramora.⁸⁾

Vicko Andrić: Presjek kroz katedralu. Arhitektonski snimak iz 1852.

Zacijelo je bilo promjena i u 14. stoljeću, ali za sada o tome nemamo pouzdanih podataka. Znamo sigurno tek za izmjene koje su nastale 20-ih i 40-ih godina 15. stoljeća, a odnose se na zamjenu starih oltara sv. Dujma i sv. Staša novima. Tada su dvije polukružne niše Mauzoleja proširene, a novi oltari natkriveni kamenim ciborijima. Iako su u ovim dvjema kapelama 50-ih i 70-ih godina našeg stoljeća izvršena arheološka i konzervatorska istraživanja, još uvijek ne znamo sve bitne detalje njihova izgleda u 15. stoljeću, kao ni izgled tih oltara u ranijim fazama.⁹⁾ Jednako tako ne poznajemo točno ni izgled korskih klupa u tom vremenu, ali možemo pretpostaviti da su već u 15. stoljeću, kada su dobile bočne završetke s izrezbarenim lavovima, bile postavljene u “ispruženom” položaju, odnosno u

onome u kojem su zatečene u baroknom koru prije najnovije restauracije 60-ih godina ovoga stoljeća.

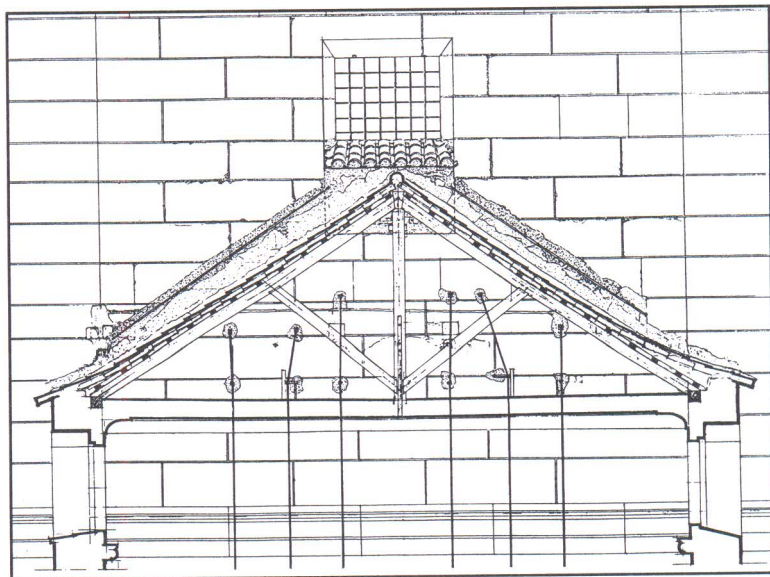
Prozori bočnih kapela sv. Dujma i sv. Staša probijeni su vjerojatno u 15. stoljeću, kada su obnovljene kapele dobile gotičke ciborije.¹⁰⁾ Vjerojatno je istodobno otvoren i prozor između dviju trabeacija na istočnom zidu. O njemu se u Dominisovoj vizitaciji iz godine 1604. kaže da je velik i da osvjetljava gotovo čitavu crkvu, ali da je bez stakla pa vlada propuh.¹¹⁾ Prozor je početkom 17. stoljeća morao biti smanjen za polovicu jer je njegov donji dio zapriječen krovom dograđenoga baroknog kora.¹²⁾ U potkrovlju kora pod sljemenom na istočnom pročelju Mauzoleja vidljiva je gruba struktura kojom je zazidan donji dio tog prozora, a na bočnim stranama prozora u dijelu koji je pokriven zazidom tijekom nedavnog popravka našli smo rupe u koje je bio uglavljen donji, nestali dio željezne rešetke. To jasno govori da je prozor stariji od kora.¹³⁾ Taj je prozor nadoknadio svjetlo u unutrašnjosti katedrale izgubljeno gradnjom zvonika koji je zaklonio zrake sunca na zapadu, prvo kroz glavni portal, a zatim i kroz polukružni antički prozor iznad njega. Možda je iz sličnog razloga nakon smanjenja istočnog prozora probijen prozor iznad južnog portala.¹⁴⁾

U baroku je katedrala doživjela najdramatičnije promjene. Početkom 17. stoljeća nadbiskup De Dominis dogradio je kor s istočne strane, proširivši pri tome pravokutnu nišu i probivši zid Mauzoleja. Tada je crkva dobila svoju karakterističnu tročlanu siluetu: vitki zvonik, masivni oktogon Mauzoleja i nešto niži kvadar kora. U unutrašnjosti baroknog kora našla su novo mjesto stara korska sjedala koja su nanovo prerađena. Sredina crkve dodatno je oslobođena premještanjem romaničke propovjedaonice uz zapadna vrata. Unutar prolaza između Mauzoleja i novog kora uređen je novi barokni oltar.

Probijanjem istočnog zida i dogradnjom baroknog kora katedrala je doživjela bitne prostorne i liturgijske promjene. Ono o čemu je do sada bilo malo govora jesu promjene koje su ti barokni zahvati unijeli u osvjetljenju unutrašnjosti. Barokni ukus težio je za unošenjem više svjetla u relativno tamnu unutrašnjost katedrale, kao i za scenografskim efektima, osobito oko oltarâ. Nadbiskup Markantun de Dominis u spomenutoj vizitaciji nalaže da se navrh kupole otvori lanterna i tako rastjera mrak iz crkve.¹⁵⁾ To nije učinjeno pa i nadbiskup Stjepan Cosmi u svojoj vizitaciji iz 1682.-1683. godine nalaže otvaranje prozora u kupoli ili pod njom: *Fiat fenestra in loco superiori, qui dicitur corona.*¹⁶⁾

Iako je možda i prije Dominisova zahvata postojao prozor u istočnoj niši, iza glavnog oltara, ipak je vjerojatnije da je jedino istočno svjetlo u crkvu dolazilo kroz prije spomenuti prozor pod kupolom. Dogradnjom kora uvedeno je indirektno svjetlo s istočne strane. Time je glavni oltar postavljen u protusvjetlo, kojim je naglašena razigrana silueta anđela što podržavaju svetohranište. Čini se da je

učinak protusvjetla ipak bio prejak pa je kasnije ublažen postavljanjem drvene tranzene na otvor luka oltarske niše s istočne strane. Barokna dogradnja od početka je bila stiješnjenija zgradama sa svih strana, pa je jako dnevno svjetlo kojim je rasvijetljen kor, a preko njega i glavni oltar i sama crkva, dobiveno vještim postavljanjem devet ovalnih prozora visoko pod stropom uokolo na tri zida.

*Prozor na istočnom zidu Mauzoleja sa sazidanim donjim dijelom u potkrovlju kora.
Arhit-ektonska snimka iz 1996. godine: Igor Bikić*

U 18. stoljeću i bočni oltari su barokizirani, a sjeverna pravokutna niša, u kojoj je do tada bio smješten oltar sv. Josipa, odnosno sv. Marije,¹⁷⁾ preuređena je u kapelu sv. Duje. Tada je probijen zid Mauzoleja, a kapela je obuhvatila i dio periptera. Istodobno je stara kapela sv. Duje preuređena u kapelu sv. Josipa, odnosno sv. Arnira. Barokna kapela sv. Duje imala je bočne prozore kroz koje je na novi Morleiterov mramorni oltar padalo tipično barokno osvjetljenje. Prema Clérisseauovu crtežu iz 1757. godine i prijašnja kapela na tom mjestu imala je dnevno svjetlo.¹⁸⁾ Na tom se crtežu u sjevernoj niši na zidu iza oltara vidi prozor u obliku lunete. Iako Clérisseau nije u svojim prikazima Dioklecijanove palače bio precizan u svim detaljima, ovom podatku može se vjerovati jer navedena Manolina vizitacija za Cosmija iz godine 1704. spominje ovaj prozor: *Fenestra vitrea post Altare per quod lumen permeat.*

Vidjeli smo da je tijekom duge povijesti splitske katedrale svako razdoblje, od ranoga srednjeg vijeka do baroka, težilo za unošenjem dnevnog svjetla. Ipak,

to nije bilo dovoljno pa su se, iz funkcionalnih, ali i simboličkih razloga, u crkvi postavljale svjetiljke, osobito blizu oltarâ.

Čini se da je još u 13. stoljeću iz tjemena kupole spušten lanac na koji je obješen središnji luster, čime se unutrašnjost znatno rasvijetlila.¹⁹⁾ Pojedini oltari sigurno su od početka dobivali svjetlo od voštanica ili uljanica koje su se držale ili su visjele u njihovoj blizini. O tome imamo potanjih vijesti tek od baroknog vremena pa ćemo navesti nekoliko podataka o osvjetljavanju oltarâ koje nam donose nadbiskupske vizitacije.²⁰⁾

Markantun de Dominis u svojoj vizitaciji iz godine 1604. bilježi da su svijećnjaci stari, priprosti i nedolični. Premda na glavnom oltaru postoji stuba, odnosno postolje za svijećnjake, oni se postavljaju izravno na menzu, što je neprilično pa nadbiskup naređuje da se na svim oltarima svijećnjaci postavljaju na postolje. Tamo gdje ga nema (na oltaru svetoga Dujma), treba ga načiniti. Na glavnom oltaru mora biti najmanje šest svijećnjaka modernog oblika, izrađenih od bakra (postojeći su vjerojatno od mjedi, poput onih koje je našao u sakristiji). Pored toga trebaju biti dva svijećnjaka na štapovima.²¹⁾

Stjepan Cosmi u svojoj vizitaciji iz godine 1682.-1683. opaža da pokraj glavnog oltara ne postoji mjesto za postavljanje držača (koplja) s voštanicom (*cerostratum*), koja se treba zapaliti kod podizanja hostije. Svijećnjaci u koje se postavljaju voštanice imaju nedolične trščane ploče. O svijećama se brine crkvenjak, a ulje za glavni oltar nabavlja bratovština Tijela Gospodinova, dok jedanku količinu ulja (deset mjera) daje općina za rasvjetu crkve. To međutim nije dostatno. Nadalje, crkvenjak nabavlja voštanice, ali za govorene mise svaki svećenik donosi vlastite voštanice. Cosmi naređuje da se za glavni oltar i oltare sv. Dujma i sv. Staša načine drveni ili mjedeni svijećnjaci, a kod glavnog oltara još i *cerostratum*.²²⁾

Na Cosmijev zahtjev kanonik i generalni vikar Ivan Manola načinio je vizitaciju godine 1704. U opisu glavnog oltara navodi da svijećnjaci, od kojih su šest veliki mjedeni, stoje na postolju. Na zidu iznad kapele glavnog oltara je veliki drveni kip Raspetoga.²³⁾ Ispod raspela iz ruku pet pozlaćenih kipova anđela visi pet mjedenih svjetiljaka sa staklom. One gore ispred Presvetog sakramenta, i to tri stalno, a svih pet na blagdane. Pred oltarima sv. Dujma, sv. Staša i sv. Marije visi po jedna mjedeni svjetiljka sa staklom, od kojih prve dvije stalno gore.²⁴⁾ Na Staševu oltaru je šest mjedenih svijećnjaka, a na oltaru sv. Marije (u sjevernoj niši) još četiri. Bratovština Presvetoga nabavlja vosak za pjevane mise i večernje svake treće nedjelje u mjesecu, kao i za izlaganje Presvetoga tijekom Velikog tjedna i petkom u ožujku i za svih osam dana Tijelova za mise i večernje. Općina daje na Božić i na Sv. Dujma po 10 lira voska. Za jutarnju crkvenjak osigurava jednu voštanicu u koru i održava svjetiljku pred Presvetim. U radne dane pali se

jedna, a na blagdane dvije voštanice za slavljenje Gospe i drugih svetaca drugoga razreda. Šest voštanica pali se nad glavnim oltarom kad se pjeva prva misa poslije jutarnje.²⁵⁾

U vizitaciji nadbiskupa Stjepana Cupillija iz godine 1709. ponavlja se opis glavnog oltara kao kod Manole pet godina ranije. Na oltaru sv. Dujma na podnožju stoji šest svijećnjaka od srebra. U svojoj drugoj vizitaciji iz 1714. godine Cupilli naređuje da se na oltaru sv. Staša načini mjedena svjetiljka slična onoj na oltaru svetog Dujma.²⁶⁾

Vizitacija nadbiskupa Antuna Kačića iz godine 1732.-1734. spominje malu srebrnu svjetiljku kod velikog raspela iznad glavne kapele, a malu mjedenu svjetiljku iznad svoda bočnih vrata nasuprot crkve svetog Mateja, kod drugog ve-likog drvenog obojenog križa. Čini se da se tu radi o Petrovićevu raspelu koje je i danas na istome mjestu. U koru spominje iznad sjedala neki stari kip (*imago*, možda znači ikona) Bogorodice obojen "na grčki" s malom svjetiljkom od mjedi.²⁷⁾

Spomenuli smo već da u kriptu Dioklecijanova mauzoleja ne prodire dnevno svjetlo. Dokumenti je čak uspoređuju sa špiljom. Kripta je oduvijek izazivala tajnovite asocijacije pa su tu prema legendi primani odgovori Apolonova proročišta, a prema drugoj tradiciji Dioklecijan je ondje držao zatvorene kršćanske mučenike.²⁸⁾ Vjerojatno je vrlo rano bila pretvorena u crkvu. Teško se može zamisliti bolji izbor titulara za taj mračni prostor od svete Lucije koja već u svom imenu sadrži svjetlost.²⁹⁾

I ovdje, kao i na toliko drugih mjesta u Dioklecijanovoj palači, imamo primjer gdje je trijumf kršćanstva nad poganskim naslijeđem prikazan simboličnom oprekom: u najmračniji poganski prostor unosi se svjetlo nove vjere.³⁰⁾ Kao što je u Carev mauzolej uselio kult solinskih mučenika koji su nastradali pod Dioklecijanom, tako je podrum istoga zdanja pretvoren u bogomolju posvećenu sirakuškoj mučenici koja je pogubljena pod istim carem, iste godine kao i sveti Dujam i sveti Staš. Pred smrt je proglasila carevu propast, a to se proroštvo simbolički najjasnije ispunilo upravo u Dioklecijanovu mauzoleju. Štovanje svete Lucije bilo je i u Splitu vrlo rašireno,³¹⁾ a od njezinih brojnih atributa najvažniji su oči na pladnju ili u ruci te oni vezani uz svjetlo (vatra, svijeća, zvjezdano nebo), koje je i simbol Božje mudrosti.³²⁾ Njezin kult vezan je osobito uz iscjeljenje bo-lesti očiju pa je prirodno da je "pročišćena voda koja nikad ne presuši" u bunaru u podu kripte proglašena ljekovitom.³³⁾ Možda se kult svete Lucije na ovome mjestu može povezati i s *gynaecuumom* - carskom radionicom sukna koja je dokumentirana u Palači. Sveta Lucija je zaštitnica tkalaca, kao i sveti Martin, kojemu je posvećena crkva nad Zlatnim vratima.³⁴⁾

Kapela svete Lucije dugo je bila zapuštena, o čemu govore i nadbiskupske vizitacije. De Dominis bilježi godine 1604. da je crkva vrlo mračna, prljava i

otvorena pa je izložena opačinama. Služba Božja održava se u njoj samo jednom godišnje, na blagdan svete.³⁵⁾ Cosmi u svojoj prvoj vizitaciji iz godine 1682.-1683. nalazi kapelu u sličnu stanju, bez svetih kipova ili slika, a potreban pribor za svetu misu se jednom godišnje donosi s drugog mjesta. Nadbiskup naređuje da se kapela očisti i na njoj postave nova vrata i brava.³⁶⁾ Stanje se nije ni nakon toga bitno popravilo pa je kapela godine 1860. napuštena sve do novijeg vremena kada je u nju uvedena električna rasvjeta. Danas se misa opet održava jednom godišnje.

U 19. stoljeću prvi put su se u katedrali dogodile promjene sa svrhom njezina popravka i restauracije, ne više prilagodbe građevine novim liturgijskim zahtjevima i ukusu vremena. Ovaj spomenik kulture bio je dospio u krajnje zapušteno stanje pa je austrijska vlast prišla temeljitoj restauraciji. U unutrašnjosti se zahvat proveden 80-ih godina uglavnom ograničio na izmjenu najvećeg dijela antičke arhitektonske dekoracije i uklanjanje dijelova koji su po tadašnjem shvaćanju najviše narušavali integritet carskog zdanja: orgulja i drvenih galerija koje su bile postavljene iznad obje zone trabeacija, možda već u srednjem vijeku. Zahvat restauracije zvonika bio je mnogo radikalniji i značio je praktično zamjenu najvećeg dijela građevine kopijom, uz zadržavanje pojedinih elemenata dekoracije. Taj je posao završen tek u prvom desetljeću 20. stoljeća.

Od brojnih dogradnji koje su se vremenom nakupile neposredno oko Careva mauzoleja, odnosno prvobitne katedrale, danas je ostao samo barokni kor i romanički trijem pred ulazom čija je terasa poslužila za pristup kroz zvonik na galerije postavljene iznad trabeacija u unutrašnjosti.³⁷⁾

Najveći dio čišćenja neposrednog okoliša mauzoleja proveden je sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća, potom godine 1881. uklanjanjem kapele sv. Mateja, te 1924., kada je rušenjem stare biskupije oslobođen golemi prostor sjeverno od katedrale. Odmah zatim uslijedila je rekonstrukcija barokne kapele sv. Duje, odnosno njezino skraćivanje i restauracija vanjskog zida Mauzoleja sa sjeverne strane. Time je u potpunosti dokinuto dnevno svjetlo koje je kroz kapelu ulazilo u katedralu, a barokni Morleiterov oltar ostao je u polumraku. Možda je odluka o ovom zahvatu, kojim je i čitava unutrašnjost izgubila znatan dio prirodnog osvjetljenja, bila olakšana time što je godinu dana prije donesena odluka o uvođenju električne rasvjete u katedralu.³⁸⁾

Danas je električna instalacija u katedrali već dotrajala, a rasvjeta je rezultat nekoliko improviziranih zahvata kojima se težilo osvijetliti najzanimljivije dijelove arhitekture i umjetnička djela, kao i omogućiti nesmetano odvijanje liturgije. Od starih svjetiljki neke su zadržane i elektrificirane, a neke uklonjene. Pred glavnim oltarom još uvijek iz ruku drvenih pozlaćenih anđela visi pet velikih srebrenih

svjetiljki, a sa svake strane dodana je po jedna manja.³⁹⁾ Stari oltar svetog Dujma i onaj svetog Staša ostali su bez svojih baroknih svjetiljaka. S tjemena luka južne niše visi jedna barokna svjetiljka, a u tjemenu luka nasuprotne, sjeverne niše preostao je samo željezni klin, dok su bočno o konzolama okvačene dvije manje svjetiljke. Nekad je na sredini svoda te niše u kojoj se nalazi Morleiterov oltar svetog Dujma bila još jedna svjetiljka od koje je na pozlaćenom drvenom okviru koji obrubljuje kasete sa slikama preostala samo mala željezna kuka. I ostale dvije niše (sjeverozapadna i jugozapadna) imaju u tjemenu lukova po jednu kuku s koje su nekada visjele svjetiljke. Veliki luster koji je bio obješen o lancu pod kupolom je uklonjen, dok je onaj manji u kuru ostao.

U novije doba uveden je veći broj reflektora kojima je povećana količina svjetla, ali se utoliko izgubio izvorni ugođaj gdje je svaki dio crkve, svaki oltar, već prema svome značaju imao vlastito svjetlo koje je sudjelovalo i u ukupnom dojmu unutrašnjosti. Nadamo se da će se u splitskoj katedrali uskoro obnoviti rasvjeta i da ćemo joj nanovo vratiti bar dio starog ugođaja.

BILJEŠKE

- 1) E. Hébrard - J. Zeiller, *Spalato, Le Palais de Dioclétien*, Paris, 1912, str. 72-73, 78.
- 2) G. Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, Beč, 1910. str. 70.
- 3) Veliku pažnju koju su Dioklecijanovi graditelji posvećivali vlazi, odnosno njezinu uklanjanju, susrećemo posvuda u Palači - u kripti Mauzoleja i Jupiterova hrama, kao i u svim podrumskim prostorijama ispod Careva stana. Teren na kojemu je građena Palača obiluje podzemnom vodom. U podu kripe Mauzoleja postoji bunar sa čistom vodom koji je tu vjerojatno od vremena gradnje. U kripti Jupiterova hrama izvorni pod je znatno niži od današnjega. On je nasut vjerojatno još u srednjem vijeku da bi se izdignuo od podzemne vode koja je prilikom nedavnog arheološkog sondiranja pronađena nešto ispod današnjeg poda. U podrumima Palače pri dnu zidova izvorno su ostavljeni otvori za protok vode, koja još uvijek izbija iz terena i odvodi se drenažnim sustavom.
- 4) G. Nikšić, "Prilog o arhitekturi Dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35*, Split, 1997. (u tisku).
- 5) O južnom portalu splitske katedrale još ne postoji općeprihvaćena datacija. Lj. Karaman, "O datiranju dvaju srednjovjekovnih reljefa na stolnoj crkvi i zvoniku sv. Duje u Splitu", *Buličev zbornik*, Zagreb - Split, 1925., str. 442-446 smješta portal u 12.-13. stoljeće. T. Marasović, "O južnom portalu splitske katedrale", *Prijatelj zbornik I* (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 32), Split, 1992., str. 165-179 datira portal u "2. polovinu 7. ili početak 8. stoljeća".
- 6) Uzidan u kuću pred ulazom u krstionicu sv. Ivana nalazi se kameni fragment s lukom koji se po stilskim odlikama može datirati u 7. stoljeće, a mogao je pripadati ciboriju iznad glavnog oltara katedrale. Zbog njegove veličine ciborij je teško zamisliti bilo gdje osim u katedrali, u čiju se pravokutnu istočnu nišu lijepo uklapa svojim dimenzijama. Lj. Karaman, "O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800.", *Serta Hoffilleriana*, Zagreb, 1940., str. 424-426, datira ovaj fragment između 7. i 8. stoljeća, ali dvoji o tome da je bio dio oltarskog ciborija.
- 7) J. Belamarić, *Od carske palače do grada*, Split, 1997, str. 34.

- 8) O korskim klupama splitske katedrale, odnosno o njihovim rezbarenim naslonima mnogo se pisalo. Na drugome mjestu pitanje ćemo se pozabaviti njihovim mogućim smještajem u crkvi, a za sada samo predložimo mogućnost da taj izvanredni komad skulpture izvorno nisu bile klupe, već visoka oltarna pregrada.
- 9) C. Fisković, "Novi nalazi u splitskoj katedrali", *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, VI, 2. Zagreb, 1958; M. Ivanišević, "Stari oltar svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 17, Split, 1988.
- 10) D. Farlati, *Illyrici sacri tomus tertius*, Venecija, 1765, str. 387.
- 11) Prema prijepisu Urbana Krizomalija iz 1942. godine.
- 12) C. Fisković, "Marko Antun de Dominis i naša likovna baština", *Encyclopaedia moderna 5-6*, god. II, Zagreb, 1967. datira završetak gradnje kora u posljednju godinu Dominisova biskupovanja. Iako je formalno Dominis bio splitski nadbiskup do godine 1616., već je krajem 1615. tajno otišao u Veneciju i nije se više vraćao u Split (G. Novak, *Povijest Splita II*, Split, 1961, str. 343). Prvi kapitul u novom koru održan je 9. rujna godine 1615. (I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb, 1975., str. 125).
- 13) Jelić, Bulić, Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar, 1894., str. 99-100, kao i Hébrard - Zeiller, *Spalato, Le Palais de Dioclétien*, Pariz, 1912, str. 200, pripisuju otvaranje tog prozora nadbiskupu Dominisu 1605. godine. Isto uvjerenje ponavlja Bulić u: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927., str. 211, kao i D. Kečkemet, *Vicko Andrić*, Split, 1993, str. 110, dok D. Rendić-Miočević, "O uništenom središnjem motivu friza Dioklecijanova mauzoleja u Splitu", *Prijatelj zbornik I (PPUD 32)*, Split 1992., str. 99-114, inzistira na Dominisovoj odgovornosti za "barbarsko uništenje skulpturalnog friza" čiji je središnji reljef sadržavao prikaz ključan za razumijavanje ikonografskog programa skulpture Careva mauzoleja. Na Andrićevoj snimci iz 1852. (Kečkemet, *op. cit.*, tabla IX.) dio donje plohe prozorske niše skošen je u pravcu koji odgovara donjem vanjskom rubu izvorno dvostruko višeg prozora. Tri desetljeća kasnije, prilikom radova na restauraciji trabeacija u unutrašnjosti Dioklecijanova mauzoleja, kameni blokovi u donjem dijelu prozorske niše zamijenjeni su novima, a spomenuta kosina nije obnovljena.
- 14) Ovaj se prozor ne može datirati kasnije od 17. stoljeća jer ga Manolina vizitacija za nadbiskupa Cosmija iz godine 1704. (prijepis Urbana Krizomalija iz 1941.) opisuje kao izduženi, ostakljeni prozor iznad južnih vrata, sa željeznom rešetkom izvana. Možda je na istome mjestu prije postojao manji prozor koji se u prvoj Cosmijevoj vizitaciji iz 1682.-83. godine spominje kod oltara sv. Jeronima (Krizomalijev prijepis iz 1942. godine originala u arhivu Biskupskog ordinarijata u Splitu). U istoj se vizitaciji nalaže da se otvori prozor iznad vrata blizu oltara svetog Jeronima, pa bi ga se moglo datirati između 1683. i 1704. godine. U prilog pretpostavci da je taj prozor nastao kasnije od ostala tri govori i različita izvedba željezne rešetke.
- 15) C. Fisković, *op. cit.* (11), str. 130.
- 16) Prema Krizomalijevu prijepisu iz 1942. godine.
- 17) Krizomalijev prijepis iz 1943. godine rukopisa iz *Salonitana et spalatensia Varia IV*. Državnog arhiva u Zagrebu, datiranog oko 1720. godine, str. 24 r.
- 18) I. G. Brown, *Monumental Reputation: Robert Adam and the Emperor's Palace*. Edinburgh, 1992, str. 35.
- 19) G. Nikšić, *op. cit.* (4).
- 20) Za ovaj smo se rad služili prijepisom nekoliko vizitacija koji je načinio Urban Krizomali, čija se kopija čuva u Povijesnom arhivu u Splitu.
- 21) Prema navedenom Krizomalijevu prijepisu (11).
- 22) Prema Krizomalijevu prijepisu iz 1942. godine (14).
- 23) To je gotičko raspelo iz 14. stoljeća koje je nakon restauracije godine 1972. postavljeno na istočni zid kora, a danas se privremeno nalazi sučelice Petrovićevu kvatročentističkom raspelu

- u niši kod južnih vrata katedrale. J. Belamarić, "Gotičko raspelo iz Kotora", *PPUD* 26, Split, 1986.-1987.
- 24) Svjetiljka koja stalno gori pred oltarom sv. Staša spominje se već u Valierovoj vizitaciji 1579. godine. M. Ivanišević, "Liturgijski opisi oltara svetoga Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 28, Split, 1989., str. 41. Svjetiljke pred oltarima sv. Dujma i sv. Staša koje spominje Manola vjerojatno su visjele sa sredine svodova ciborijâ, podržavane od pozlaćenih drvenih anđela, a kasnije zamijenjene srebrnima, koje se vide na starijim fotografijama. Vidi članak A. Duplančića, "Opis oltara sv. Staša u splitskoj katedrali iz dvadesetih godina XVIII stoljeća" u ovom broju *Kulturne baštine*.
- 25) Prema Krizomalijevu prijepisu iz 1941. godine (14).
- 26) Prema Krizomalijevu prijepisu iz 1941. godine.
- 27) Prijepis U. Krizomalija iz 1943. godine.
- 28) *Salonitana et spatensia varia*, dokument pisan oko 1720. godine pripadao je arhivu Fanfogna-Garagnin u Trogiru, a od godine 1905. čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu. Ovdje smo se služili prijepisom rukopisa U. Krizomalija iz 1943. godine.
- 29) Ime se može protumačiti i kao *lucis via*, put svjetla. Jacques de Voragine, *La légende dorée I*, Pariz, 1965., str. 54-57.
- 30) J. Belamarić, *op. cit.* (7), str. 28-30, govori o dijalogu kršćanstva i poganstva i o "gotovo obrednom obračunu s temema poganstva" u Splitu.
- 31) Kult svete Lucije u obližnjem samostanu svete Klare i u franjevačkom samostanu na obali posvjedočen je najkasnije u 15. stoljeću.
- 32) L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien, tome III/III*, Pariz, 1958, str. 833-834; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979., str. 386.
- 33) *Salonitana et spatensia varia*, *op. cit.* (28). Ta se voda prema Buliću, *op. cit.* (13), str. 207, nazivala "voda sv. Lucije".
- 34) J. Belamarić, *Gospa od Zvonika u Splitu*, Zagreb, 1991., str. 8, doveo je u vezu kult sv. Martina s postojanjem carske manufakture tkanina.
- 35) C. Fisković, *op. cit.* (12), str. 131.
- 36) Prema Krizomalijevu prijepisu iz 1942. (14).
- 37) Nije jasno jesu li i prije 13. stoljeća u katedrali postojale galerije. Zeiller (*op. cit.* (1), str. 200) smatra, bez navođenja argumenata, da su galerije postavljene u 16. stoljeću i da su već krajem istoga stoljeća bile predviđene za rušenje. Budući da se od razine prve trabeacije kroz debljinu zida penju izvorne antičke stube kojima se pristupalo na krov, bez obzira na to jesu li galerije postojale i prije gradnje zvonika, ostaje problem izvornog pristupa od poda Mauzoleja do prve trabeacije. Na Palladijevu tlocrtu Dioklecijanova mauzoleja koji se čuva u Londonu (RIBA) ucrtano je stubište u debljini zida koje počinje u sjevernom zidu niše ulaznih vrata i penje se do prve trabeacije na sjevernoj strani Mauzoleja. Danas se na južnom zidu ulazne niše opaža površina s novijim kamenim blokovima koji bi mogli upućivati na eventualno zazidavanje ulaza takvog stubišta, ali se iznad prve trabeacije ne opaža trag izlaza. Moguće je da je to stubište Palladio izmislio ili krivo interpretirao neku skicu koja je prikazivala stubište između dviju trabeacija. Manolina vizitacija iz godine 1704., *op. cit.* (14) bilježi kod vrata pristup k prvoj trabeaciji: *est e regione portae ingressus ad eandem primam Coronam*. Možda se tu radi o drvenim stubama u crkvi. Ista vizitacija opisuje, naime, kamene stube, koje vode na propovjedaonicu, i drvene, koje od tih stuba vode dalje do orgulja pod kojima je riznica. Međutim, kako se na tome mjestu ne govori o stubama koje bi od razine orgulja vodile dalje do prve trabeacije, možda vizitacija pod izrazom *ingressus ad primam coronam* podrazumijeva slične zavojite stube s druge strane vrata ili pak stubište skriveno u debljini zida, poput onoga koje vodi od

prve do druge trabeacije: *Ad secundam Tabulatum seu coronam ascenditur per quosdam gradus lapideos fabricatos intra viscera Muri Templi* (ibidem). J. Belamarić, *op. cit.* (23), str. 146, smatra da su za pristup na galerije u katedrali morale izvorno postojati, osim onih u zvoniku, i stube unutar crkve.

38) Ivan Ostojić, *Splitski kaptol u splitsko-makarskoj biskupiji*, Split, 1977., str. 84.

39) Te su svjetiljke možda prenesene sa starog oltara svetog Dujma i oltara svetog Staša.

Goran Nikšić

LIGHT IN THE CATHEDRAL OF ST. DOMNIUS IN SPLIT

Summary

The interior of Diocletian's mausoleum was very dark, and after its transformation into the cathedral there was a need to introduce more light into the space. The south portal was opened already in the early Middle Ages. The windows of the two side chapels, dedicated to St. Domnius and St. Anastasius were opened during the reconstruction of these chapels in the 15th century, and the big window was cut through the east wall high up below the dome probably on the same occasion. Because that window had to be reduced after the addition of the baroque choir in the 17th century, a new window had to be opened above the south door. The baroque reconstruction introduced an indirect natural light from the rear to the High altar, just like behind the altar of St. Mary (St. Joseph) in the north niche, before the new chapel of St. Domnius was erected there. At that time Morleiter's altar received the natural light from the sides. After the restoration work in 1924, when the chapel was pulled back within the walls of the mausoleum, the altar of St. Domnius lost its natural light, as well as the north part of the cathedral interior.

We have little information about the artificial light in the cathedral before the baroque period. According to the recent findings, the great chandelier was attached to the chain hanging from the apex of the dome in the 13th century. Every altar was given candles with candlesticks, or lamps which were hung in its vicinity. The archbishop's visitations give us a series of facts about the care which was given to the illumination of the High Altar. With the introduction of electric light in the interior of the church we lost the original atmosphere where the importance of each altar was accentuated by light which then participated in the overall aspect. Today, the electric services in the church are run-down. We hope that its complete renovation, which is expected in the near future, should revive at least part of the original atmosphere.

Translation: Goran Nikšić